

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1222>

Geliş Tarihi: 21.02.2018

Kabul Tarihi: 15.03.2018

NEOLİTİK DÖNEM VE ESKİ ÇAĞ ANADOLU'SUNDA KUTSAL BOĞA VE FIRTINA TANRISI İLİŞKİSİNİN KÖKENİ HAKKINDA YENİ DEĞERLENDİRMELER

Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU*

Öz

İnsanlığın avcı toplayıcı dönemde boğa ile ilişkisinin başladığı düşünülmektedir. Vahşi boğa gücü, heybeti boynuzlarının şekli ile insanları korkutmuştur. Fakat diğer taraftan eti, boynuzu, kemiği ve derisiyle de insan için son derece hayati bir kaynak da olmuştur. Kısacası vahşi boğa hem görünüşü ve gücü ile korkunun hem de avcılara sunduklarıyla bereketin sembolü olmuştur. Boğa, Göbekli Tepe'den Çatalhöyük'e, mitolojik masallardan kutsal metinlere insanlık hafızasının her veçhesinde yerini bulan bir fenomendir. Çatalhöyük'te bir hafıza deposu olarak biriktirilen boğa kafaları, Hititlerde Tarhunza'ya (Fırtına Tanrısı) kurban edilen boğalar, Zeus'a sunulan boğalar ortak insanlık bilincinin farklı dönemlerdeki farklı yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada merak edilen nokta hem ürkütücü hem faydalı bir figür olan boğanın ne zaman ezoterik veya tanrısal bir değer olarak algılanmaya başladığıdır. Bu çalışmada teolojik, kültürel ve ekonomik yönleriyle boğanın eski çağ insanı için nasıl bir fenomen haline geldiği ile ilgili bazı görüşler ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: *Aurochs, Boğa, Çatalhöyük, Fırtına Tanrısı, Hitit.*

New Evaluations on the Origin of the Holy Bull and Storm God Relationship in the Neolithic Period and Ancient History

Abstract

It is thought that humankind has begun to relate to the bull in a more hunting gathering period. The bull, which gives fear to the man with its strength and the shape

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Tarih Bölümü.

of its giant horns, is an extremely vital resource for humankind with its meat, horn, bone and skin. In this regard, it is quite natural that the bull symbolizes both power and fear and also fertility and abundance. Bull is a phenomenon involved in every part of human memory from Göbekli Tepe to Çatalhöyük from mythological tales to scriptures. The bull heads saved as a memory store in Çatalhöyük, the bull sacrificed to Tarhunza (God of the Storm) in the Hittites, and the bull god known as Apis in Egypt emerge as different reflections of the common human consciousness at different times. What is worried in this respect is that when the bull, which is both a frightening and useful figure, is started to be perceived as an esoteric or divine value. The bull mentioned in the legends of all Asian people from Anatolia to Sumer and even Turkistan mythology manifests itself also in Africa and Europe. In this study, some opinions will be put forward on how the bull has become a phenomenon for the ancient human by its theological, cultural and economic aspects. However, an interdisciplinary study has been carried out in consideration of biological, paleontological, theological and historical data.

Key Words: *Aurochs, Bull, Çatalhöyük, God of the Storm, Hittite.*

Neolitik Dönemde Anadolu'da Boğa

İnsanoğlunun uygarlaşma serencamı içerisinde yaşam alanı olarak inşa ettiği Göbekli Tepe ve Çatalhöyük kampüsleri ilk avcı toplayıcıların doğa unsurları ile etkileşimlerini gözler önüne sermektedir. Buralarda hayat süren avcı toplayıcılar karşılaştıkları, ilginç gördükleri, faydalı ya da zararlı olarak anlamlandırdıkları varlıkları hafızaya alırken tasvir etmekten geri durmamış ve edindikleri tecrübeleri bu tasvirlerle yaşatmak istemişlerdir. Bu tasvirlerde boğa önemli bir yer tutmuştur. Boğa, ilk avcı toplayıcı gruplardan Roma Medeniyetine kadar Anadolu'da yaşayan insanların ekonomik kaygılarından ruhani algılarına kadar kuvvetli bir tesirde bulunmuştur.

Bu tesirin ilk örnekleri Göbekli Tepe'de bilim insanlarının karşısına çıkmaktadır. Burada bulunan dikili taşlar etrafındaki hayvan motifli kabartmalar dikkat çekicidir. Boğa tasvirleri bu dikili taşlarda yerini alır. 20 numaralı dikili taş incelendiğinde T şeklindeki baş kısmında bir betim söz konusu değilken aynı dikili taşın gövde kenarında yılan tasviri ile karşılaşan bir boğa tasviri görülmektedir. Burada bir sahne canlandırılmış gibidir. Yılan ile boğa karşılaşmış ve boğa mağlup konumdadır¹. Göbekli Tepe'nin bir tapınma merkezi olduğu hatırdta tutulacak olursa buradaki tasvirlerin sadece konu aldığı

¹ Klaus Schmidt, *Göbekli Tepe-En Eski Tapınağı Yapanlar*, Çev. Rüstem Aslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 152

Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler

hayvanları çağrıştırmaktan çok hayvanlar üzerinden kutsal değerler ifade edilmek istendiği anlaşılabilir. Boğanın hemen altında bir tilki tasviri vardır. Boğa da tilki de avlak hayvanlarıdır. Buradaki konu bütünlüğü dahilinde bu hayvanların sembolik olarak kutsallık sahibi oldukları düşünülmektedir. T biçimli bu dikili taşlar ve üzerlerindeki hayvan tasvirleri acele ile yapılmış değildir. Aksine zahmet ve sanat isteyen kutsal kelimesini karşılayan görkemli yapılarıdır². Buradaki betimlemeler neolitik dönem inanç sistemini ve de bu inanç sisteminin simgeselliğini gözler önüne sermektedir³. Bu inanç sistemi ve sembolizminde boğa da yerini almıştır. Göbekli Tepe'de boğanın diğer hayvanlarla ya da tek olarak tasvir edildiği göz önünde bulundurulunca neolitik dönemden itibaren bu avlak hayvanın zamanla kutsal bir fenomene dönüşeceği ilerleyen bölümlerde görülecektir.

Göbekli Tepe'den sonra boğa tasvirinin dikkat çekici örnekleri Çatalhöyük'te görülmektedir. Çatalhöyük evlerinde duvar sanatına önem verildiği görülmektedir. Evlerin duvarları beyaz alçıyla sıvanır ve üzerine geometrik şekiller ve simgesel sahneler resmedilirdi. Boğa resmedilen bu sahnelerde yerini alan bir fenomendir⁴. Resimlerin dışında boğa başlarının biriktirildiği odalar da gözlemlenmiştir. Buradaki can alıcı nokta boğa başları nesli tükenmiş aurochs'lara ait olmasıdır. M.Ö 7000'e tarihlenen bu boğa başları boynuzları ile birlikte muhafaza edilmiş olup tapınma veya başka bir ruhani aktivite için korunduğu düşünülmektedir⁵. *Aurochs* veya *Boss primigenius* olarak bilim literatüründe yerini bulan bu boğalar belki de ilk defa Çatalhöyük'te evcilleştirilmeye başlanmıştır. Bu hayvanların resmedildiği Çatalhöyük yapı duvarlarının kuzeyde olması, cepheden bakıldığında Toros Dağlarını karşısına alması hayli dikkat çekicidir⁶.

Çatalhöyük insanının boğaya nasıl bir anlam yüklediği konusunda henüz kesin bir fikir yoktur. Fakat bu hayvana ayrı bir önem verildiği ortadadır. Duvarlara resmedilen boğa avlama sahneleri sanki bir tören ya da bir eğlence figürü olarak çizilmiştir. Çatalhöyük üzerinde çalışma yapan bilim insanları bu

² Klaus Schmidt, a. g. e., s. 250

³ Mehmet Özdoğan, "Göbekli Tepe'yi Anlamak", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 46/2015, s. 39

⁴ Ian Hodder, *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 9

⁵ Cıs Van Vuure, *Retracing The Aurochs*, Pensoft, Sofia-Moskow, 2005, s.131

⁶ Michael Rice, *The Power Of The Bull*, Routledge Taylor&Francis Group, London –New York, 1998, s.75

sahnelerin eğence ve ayinin birlikte yapıldığı bir tören anı olarak değerlendirmekten geri durmamışlardır. Bu sahnelerde boğa yalnız değildir. Çevrede çokça insan ve diğer avlak hayvanlar, yaban domuzu, keçi, ve geyikler de mevcuttur⁷. Sahnelere bir avlanma merasimini betimliyor gibi olmasına karşın insanların bu hayvanlara sataşarak onları kızdırdığı da görölmektedir. Aynı sahnelerde bu sataşma onların dilini çekme, burunlarına dokunma, kuyruklarını çekme şeklinde olup hayvanların ruhlarını veya ruh güçlerini üzerine alma etkinliği gibi yorumlanmaktadır⁸. Bu etkinlikler boğayı bir ayinin veya ritüelin baş aktörü haline getirmektedir. Buradan hareketle boğa Çatalhöyük'te şüphe götürmez bir biçimde dini bir sembol haline gelmiştir denebilir. Göbekli Tepe'deki kutsal alanın bir objesi olan boğa Çatalhöyük'te daha etkin ve daha derin manaları ifade eden bir simge durumuna yükseldiği görölmektedir. Yalnız burada bazı sorunsalları tartışmak gerekir. Zira bilim insanları içerisinde boğanın tarımdaki rolü ile kutsal bir fenomen olduğunu ileri sürenler olduğu gibi kimileri de boğayı Hasan Dağı'na benzetilmesi sonucu böyle bir kutsallık kazandığı yönünde görüş beyan etmişlerdir. Birinci görüşe göre Çatalhöyük insanı boğayı tarımda kullanarak onun gücünden yararlanmış ve de onun erkeksi gücünü bereket tanrısı olan Fırtına Tanrısı ile birleştirmiştir. Böylece boğa, Fırtına Tanrısının sembolü haline gelmiştir. Kısacası Fırtına Tanrısı bir boğa gibi toprağı sürerek toprak tanrıçasını doğurgan hale getirmiştir⁹. Hititler'in Fırtına Tanrısı için kutladıkları bahar bayramı bu bilinçaltıyla ilişkilendirilmektedir¹⁰. İkinci görüşe göre neolitik dönemde patlamalara devam eden Hasan Dağı veya diğer adıyla Küçük Erciyes Dağı'nın görüntüsü ve patlama anında oluşturduğu yıldırım ve şimşekler Çatalhöyük insanını etkilemiş ve korkutmuştur. Fırtına tanrısının yıldırımla anılması sebebiyle de yabani boğa olan aurochsun korku verici cüssesi bu dağa benzetilmiştir. Bu görüşü destekleyecek bir delil elde bulunmamaktadır.

⁷ Keçi ve Geyik Hitit dinindeki kırların koyucu tanrısını betimlemesi ilginç bir detardır. Hitit önce Hatti kültürünün oldukça hakim olduğu Neşa'da bulunan Geyik üzerinde elinde kartal tutan kırların koruyucu tanrısının tasvir edildiği arkeolojik buluntular dikkate şayandır. Bkz. Tahsin Özgüç, *Kültepe Kanış, Neşa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 39-40

⁸ Ian Hodder, *age*, s. 198-199

⁹ Yusuf Kılıç, Murat Turgut, "Eski Anadolu'da Bucrania Kültü Ve Bu Kültün Günümüz Bozkır'ına Yansımaları", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu*, Isparta, 6-8 Mayıs 2016, s. 776

¹⁰ Savaş Özkan Savaş, Hititler'de "Fırtına Tanrısı" İle "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler Ve Yorumlar, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/10/2180/22624.pdf>, s. 105

Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler

Çatalhöyük insanı patlamış haldeki Hasan Dağı'nı resmetmiştir fakat boğa ile ilgisini ortaya koyacak bir tasvir ortaya koymamıştır.

Çatalhöyük'le ilgili bilgilerin güncellenmesiyle yukarıdaki sorunsallar nihayete erdirilebilir. Çatalhöyük insanı tarım için yerleşik hayata geçmemiştir. O, yerleşik hayata geçtikten sonra kazara bitkileri evcilleştirmeye başlamıştır¹¹. Buna göre de yerleşik hayatın sadece tarım için seçildiği teorisi güncelliğini koruyamamıştır. Ian Hodder'in başkanlığını yürüttüğü Çatalhöyük ve Klaus Schmidt'in Göbekli Tepe'de yaptığı kazıların neticesinde insanlar sadece ekonomik bir gerekçeyle değil ruhani, psikolojik ve sosyolojik nedenlerle bir araya gelmeye başladığı görülmektedir. Çatalhöyük'teki bu toplu yerleşim bu beraberliği sürdürülebilir hale getirme çabasından başka bir şey değildir. İnsanlar birlikteliğini devam ettirmek adına tarıma ve evcilleştirmeye yönelmiştir¹². Dolayısıyla tarım ekonomik bir tercihten ziyade bir zorunluluk halini almıştır.

Çatalhöyük'ün ilk sakinleri avcı ve toplayıcılığa devam etmişlerdir. Bitkileri evcilleştirme işlemlerinin temelinde de yine yiyecek kaygısı değil yakacak enerji, kerpiç üretimi, hasır yapımı ve damlarına serecekleri otun kalitesi kaygısı yatmaktadır. Kısacası evcilleştirme yaşanan coğrafyanın ürünlerini içselleştirme ile alakalıdır. Çatalhöyük'te yiyeceğe dayalı tarım etkinliği çok farklı gerekçelerle başlamıştır¹³. Nitekim Çatalhöyük'te karşımıza çıkan boğa tasvirleri ve boğa başlarıyla dekore edilmiş odacıklar boğanın Çatalhöyük insanının ruh dünyasındaki yerini tarımla ilişkili tutmak aceleci bir kanı olacaktır. Bu bahsi geçen boğalar yabanıl boğa olup zamanla evcilleştirilmiştir. Bu boğaların ilk aşamada tarımda kullanılması söz konusu olmayıp dini törenlerde kurban edilip tüketilmesi ve de yabanıl boğanın giderek azalması sonucu bu hayvanın evcilleştirildiği görülmektedir¹⁴. Yabanıl boğaların veya bilimsel adıyla aurochsların giderek azalması hayvanın habitatının bozulmasıyla değil de sanki insan eliyle neslinin tüketildiği ya da sayılarının azaltıldığı fikrini doğuracaktır. Çatalhöyük toplumu bu sığır türünü yüzlerce yıl avlamış ve sonucunda eski kalabalık sürüleri neredeyse tüketmiştir. O halde aurochslar yabanıl sürüyle gezen hayvanlarsa habitatları Çatalhöyük'e yakın olmalıdır. Bu noktada aurochsların dünya üzerindeki yayılımları ve yaşam

¹¹ Ian Hodder, *age*, s. 243-244

¹² Yuval Noah Harari, *Spiens Hayvanlardan Tanrılara*, Kolektif Yayınları, İstanbul, 2016, s. 91

¹³ Ian Hodder, *age*, s. 244-245

¹⁴ Ian Hodder, *age*, s. 256

davranışları hakkında bilgi vermek gerekecektir. Ancak bu sayede bu boğaların insanlık tarihindeki kutsallık meselesi daha iyi anlaşılacaktır. Aurochsler yaklaşık 2 milyon yıllık bir geçmişe sahip olup Hindistan'dan dünyaya yayılmışlardır. Binlerce yılda Asya, Avrupa ve Afrika'ya doğru yayılım göstermişlerdir¹⁵. (Resim 1) Hindistan'ın İndus Vadisi bu hayvanın ana vatanı olarak görülmektedir¹⁶. Hala bu coğrafyada boğaların kutsal bir fenomen olarak saygı gördüğü bilinmektedir. Genel yaşam alanları olarak ise mevsimsel hareket ettiği düşünölmektedir. Doğal koşullar altında, aurochsler yaz aylarında serin dağlara çekilirdi; çayırılıkların sıcak ovalara kıyasla daha fazla olduğu yerler olan dağlara göç ederken mevsimin dönmesiyle yağışlarla tekrar aşığıya, ovaya inerlerdi¹⁷. Onların bu doğal seyri neolitik ve eskiçağ dönemlerinde Anadolu'da da aynı olmalıydı. Anadolu'daki yayılmalarına bakılacak olursa bu hayvanların güney kesimlerde Ege bölgesinden bütün Toros Dağları'nı içine alan Akdeniz kıyılarında yaşamışlardı. Yaz aylarında serinliği tercih ettiklerinden dolayı Toroslardan inme istikametleri deniz kıyısı değil daha serin olan İç Anadolu'daki Konya Ovasıydı. (Resim: 3) Onların bu hareketi neolitik çağ insanları olan Çatalhöyüklülerle kaderlerinin kesişmesine sebep olmuştu ya da halen avcılıkla uğraşan bu insanlar özellikle avlak hayvanlarının bol olduğu bu bölgeye bilinçli bir şekilde yerleşmişlerdi.

Çatalhöyük duvar tasvirlerinde boğayla birlikte geyik, yaban domuzu ve ayı gibi diğer yabani hayvanlar da görölmektedir (Resim 1). Bu da yabanıl boğa aurochslerin bu hayvanlarla birlikte yaşayabildikleri fikrini uyandırmaktadır (Resim:4). Burada ilginç bir ayrıntı ise Çatalhöyük'teki hayvan tasvirleri ile Göbekli Tepe'de tasvir edilen hayvan türlerinin uyum içerisinde olmasıdır. Göbekli Tepe'nin birden terk edilmesi ve neolitik avcılarının kutsal toplanma yerlerini taşla doldurarak bırakmaları da ilginç bir durumdur¹⁸. Bu hal avlak ya da yapılan ayinlerde kurban edilen hayvanların seyrekleşmesi ya da yok olması ile alakalı olabilir.

¹⁵ Ronald Goderie, Johannes A. Lenstra, Maulik Upadhyay, Richard Crooijmans, Leo Linnartz, "Aurochs Genetics, A Cornerstone Of European Biodiversity", *Stiching Taurus*, Nijmegen 2015, s. 8

¹⁶ Paolo Ajmone-Marsan, Jose' Fernando Garcia, Johannes A. Lenstra, And Globaldiv Consortium, "On the Origin of Cattle: How Aurochs Became Cattle and Colonized the World", *Evolutionary Anthropology*, 19, 2010, s. 149

¹⁷ Ronald Goderie, Johannes A. Lenstra, Maulik Upadhyay, Richard Crooijmans, Leo Linnartz, agm, s. 9

¹⁸ Klaus Schmidt, a. g. e., s. 283

Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler

Çatalhöyük'teki boğa tasvirleri ve boğa başları avcı toplayıcıların bu avlak hayvanı içselleştirdiklerini ve onlara ruhani anlamda bağlandıkları fikrini doğurmaktadır. O halde bu hayvanın daha sonra ortaya çıkan Fırtına Tanrısı inancı ile ilgisi var mıdır? Varsa nedir? Yukarıda izah edildiği gibi yabanıl boğa sıcak ve kurak mevsimlerde dağlara çekilirken yağışların başlamasıyla tekrar daha ılıman ovalara inmekteydi. Çatalhöyük'ün bulunduğu yer Toros Dağlarının hemen kuzeyinde yer almaktaydı. Yağmurlar yıldırımlar eşliğinde yağmaya başladığı mevsimlerde bu hayvanlar Çatalhöyük yerleşkesinin yakınlarındaki düz araziye geldiklerinde Çatalhöyük avcıları için bu bir et şöleninin başlangıcı anlamını taşıyordu. Özellikle Hititlerde Fırtına Tanrısı betimlemelerinde onun arabasını boğaların çekmesi pek de ilginç bir durum değildi.

Fırtına Tanrısı bolluğun ve bereketin tanrısıdır. Boğaların ovaya inmesi belki de onun rahmetinin bir tecellisi olarak algılanmıştır. Boğalar suyu ve yeşil çayırları takip etmiştir. Bu anlayış daha sonraki Anadolu ve hatta dünya halklarına bir miras olarak dönüşmüştür. Çünkü Çatalhöyük insanları bu avlanma anlarını kutsal bir bayramı kutlarmışçasına resmetmişlerdir. Yukarıda da değinildiği gibi bu boğa ve avlanma sahnelerinin Toros Dağlarını cephesine alarak resmedilme amacı dağdan gelen bereketi anımsattığı düşünülmektedir. Bu fikirler ışığında Toros adının hem Grekçe' de hem de Latince' de **Boğa** anlamına gelmesi bir tesadüf değildir.

Yukarıda izah edilen boğa ve Fırtına Tanrısı ilişkisinin ardında avcı toplayıcı dönemden kalma av faaliyetlerinin etkisi olduğu açık hale gelmektedir. Göbekli Tepe'yi yapan toplum kuşkusuz avcı toplayıcıydı. Çatalhöyük insanı ise av alanlarına yakın bir yerde yaşayacağı yeri seçmişti. Av sahnelerinin duvarlarda resmedilmesi konuyu ruhani bir boyuta taşımaktaydı. Daha sonraki Anadolu'da inkişaf etmiş Hitit medeniyetinde av sahnesi betimlemelerinin çokluğu belki de bir bilinçaltı eylemi olarak bu ruhani işlemin devamı niteliğindedir. Çatalhöyük bölgesinin, avcı insanı kendine çekmesinin bazı nedenleri vardı. O devirlerde bölge sulak ve bataklıklarla doluydu. Bu da avcı toplayıcıya bazı önemli kaynaklar sunuyordu. Balıklar, sulak bölgede yaşayan kuşların yumurtaları ve sürekli alüvyonla beslenen arazinin kaliteli otlar sunarak bölgeye gelen otçul hayvanlar burasını cazip hale getirmekteydi¹⁹. Bölgeyi taze otları için ziyaret eden sığırlar ve geyikler avcılar için oldukça önemliydi.

¹⁹ Ian Hodder, *age*, s.78

Bölgeye gelen bu otçul boynuzlular kızışma dönemlerini burada geçirdikleri için sayıları oldukça fazlaydı. Bu hayvanların kızışma mevsimleri Eylül ve Ekim aylarına rastlamaktaydı²⁰. Yağmurların bölgede şiddetlendiği aylar işte bu Eylül ve Ekim aylarıydı. Yıldırımlarla yağan yağmurlar hayvanların burada toplanmasını sağlıyordu. Yaz aylarında daha serin yükseltilere çıkan aurohcslar da bu yağış mevsiminde yıldırımlar eşliğinde ovaya iniyor olmalıydılar. Avcı toplayıcı insan fırtına ile boğa arasındaki ilişkiye ilk olarak burada şahit olmuş olabilir. Boğaların fırtınalı havalarda düz ovada olmalarının diğer bir nedeni de fırtına anlarında ormanların tam bir kaos alanına dönmesiydi. İri yapılı boğalar için oldukça dezavantajlı olan bu durum karşısında ormanın olmadığı bataklık ve düzlük arazilere çekilmeleri faydalarındaydı²¹. Görülen o ki doğa boğayı avcı toplayıcı insanın onun önüne itmekteydi ya da avcı toplayıcılar doğanın bu davranışını öğrenip ona göre harekete geçmişti.

Bahsedilen boğa kuşkusuz aurochstu. Çatalhöyük'te yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan kalıntılar arasında yabancı at geyik ve aurocha ait kemikler mevcuttu. Yapılan araştırmalara göre aurochs eti özel bir yemektir ve bu boğa bir ritüel ile avlanıp tüketilmekteydi. Zira çıkarılan kemiklere bakılınca boğa kemikleri gündelik tüketilen hayvanların kemiklerinden daha azdı. Bunun nedeni bu hayvanın kemikleri mimaride ciddi bir dekoratif malzeme olarak kullanılmasıydı²².

Eski Çağ'da Anadolu'da Boğa

Modern tarihçilik tarihi yazıyla başlatmaktadır. Buna göre de tarihin başlangıç yeri Mezopotamya'dır²³. Eğer tarih yazı ile başlıyorsa Anadolu için tarih Kültepe-Kaniş'te başlamıştır denebilir²⁴. Çünkü Anadolu'daki en eski yazılı belgeler Kayseri'deki Kültepe ören yerinde bulunmuştur. Yapılan kazılarda Kaniş veya diğer adıyla Neşa kenti ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. Neşalılar'ın asıl kültürü Hattiler tarafından oluşturulmuştur. Din

²⁰ Ian Hodder, *age*, s.81

²¹ Cis Van Vuure, *age*, s. 246

²² Sonya Atalay, Christine A. Hastorf, *Food, Meals, and Daily Activities: Food Habitus at Neolithic Çatalhöyük*, *American Antiquity*, Vol. 71, No. 2, Society for American Archaeology, April 2006, s. 290-283-319

²³ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınları, Bursa 2007, s. 23

²⁴ Theo P. J. Van Den Hout, "Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi", *Hititler-Bir Anadolu İmparatorluğu*, Editörler: Meltem Doğan Alparslan-Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 22

Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökleri Hakkında Yeni Değerlendirmeler

konusunda da Hattiler'den oldukça etkilenmişlerdir²⁵. Neşa, Kral Anitta ile oldukça parlak bir dönem yaşamıştır²⁶. Kral Anitta kendi çağında Fırtına Tanrısı olarak tapınılan Şiuşummi'ye hizmetlerinden bahsetmiştir. Anitta, kendisini “O, göğün Fırtına Tanrısı tarafından sevilirdi” diyerek yüceltmıştır²⁷. Kanişten götürülen Şiuşummi heykelini geri getirmiş ona bir tapınak yaptırmış ve halkın sevgisini kazanmıştır. Bu hadiseyi şöyle anlatır: “...ve Neşa'da şehir duvarını inşa ettim. Ve şehir duvarının arkasında göğün Fırtına Tanrısının evini ve Şiuşummi'nin tapınağını inşa ettim. Onları savaştan elde ettiğim ganimetlerle süsledim. Aynı gün iki aslan, yetmiş yaban domuzu yüz yirmi ayı, ayrıca leoparlar, sığır, yabani koyun, Neşa'ya tanrularıma getirdim”²⁸. Anitta'nın bu sözlerinden Anadolu'daki yerel Fırtına Tanrısına ne kadar hürmet edildiği anlaşılmaktadır. Onun adına tapınak yaptırmış ve çeşitli hayvanlarla bu tapınağı süslediği bu hayvanların içinde sığırların da olduğunu söylemektedir.

Hitit literatüründeki Fırtına Tanrısı, *Göğün Yağmur Tanrısı* olarak da bilinmektedir. Bu tanrı Hattiler için baş tanrı konumundadır. Hititlerin birçok konuda olduğu gibi din meselesinde de etkilendiği tartışılmaz bir gerçektir. Hititlerin de baş tanrısı olan Fırtına Tanrısının adı Hatti dilinde Taru, Luvi dilinde Tarhunza olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ismin Toros anlamındaki boğa ile Toros Dağları arasında bir ilişki olup olmadığı ile ilgili Prof. Dr. Ahmet Ünal bir soru işareti bırakmıştır²⁹. Neolitik dönemde boğa başlığı altında bu soru işaretine “müspet” anlamda cevap verilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Eski Çağ'da Anadolu'daki boğa kültürünün bilinçaltı Çatalhöyük ve hatta Göbekli Tepe'ye kadar uzanabildiği düşünülmektedir.

Hatti inancından devam edilecek olursa M.Ö. 3. binde Anadolu'da boğa kültürünün çok yaygın olduğu görülmektedir. Bu durum Hattiler'de zoomorf bir din anlayışının var olduğunu akıllara getirmektedir³⁰. Buraya kadar edinilen

²⁵ Tahsin Özgüç, Kültepe Kaniş-Neşa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, 38

²⁶ Cahit Günbattu, “Anitta”, *Kayseri Ansiklopedisi*, C: 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 130

²⁷ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 2000, s. 43

²⁸ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005, s. 37

²⁹ Hititler Devrinde Anadolu 2 adlı kitabında, Hitit Dininin özelliklerinden bahsederken en önemli Hitit Tanrısını Fırtına Tanrısı “TARU” olarak gösterir ve parantez içinde Taurus'un boğa anlamına geldiğini hatırlatarak arasında bir karşılaştırma yapılması gerektiğini hatırlatır. Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, Kitap:2, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s. 89

³⁰ Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, Tübitak Yay., Ankara 2002, s. 7

bilgiler nesiller ve kùltürler boyu boğa kùltürünün avcı toplayıcılardan, yerleşik kùltürlere oradan Hattiler üzerinden Hititler'e kadar ulaştığını göstermektedir. Bununla birlikte boğanın fırtına tanrısıyla olan bağının çarpıcı bir biçimde devam ettiği de dikkatlerden kaçmamaktadır.

Orta Tunç Çağında Hititlerde Fırtına Tanrısı ile boğa özdeşir³¹. Hatta Alacahöyük kabartmasında da görüldüğü gibi boğa bizatihi fırtına tanrısı olarak görülüp tapınım görmüştür (Resim 5). Kabartmada Hitit kralı ve kraliçesi boğa altarnının karşısında dua eder vaziyettedir³². Burada Fırtına Tanrısı boğa ile özdeşleşmiştir. Diğer taraftan Yazılıkaya Alacahöyük kabartmasından ayrı olarak İnadık vazosunda da boğa karşısında kutsama yapıldığı ve boğa kurban etme seremonisi tasvir edilmiştir³³ (Resim: 6). Hitit panteonunda her tanrının kendini temsil eden hayvanın kendisine kurban edilmesi söz konusudur. Hepat ve güneş tanrıçasına inek kurban edilirken Fırtına Tanrısına boğa veya koç kurban edilmektedir. Burada fırtına tanrısının Hurrice adıyla Teşup'un erkeksiliği Hepat'ın ise dişiliği çağrıştırmaları unutulmamalıdır³⁴. Fırtına Tanrısına kurban için boğa haricinde koçun da kullanılması mali kaygılardan olabilir. Çünkü sığır diğer hayvanlara göre maliyeti daha yüksektir³⁵. Fakat Fırtına Tanrısının boğa ile bağı devam etmektedir. Bu durum Hitit İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Anadolu'da kurulan Neo Hititler veya Geç Hitit Devletleri olarak bilinen siyasi teşekküllerin medeni kalıntılarından anlaşılabilir. Bunların yanında Urartu Krallığı'nda da boğaya saygı dikkatleri çekmektedir. Urartu tanrıları hayvanlar üzerinde ve boynuzlu bir başlık giymiş şekilde tasvir edilmiştir. Tanrı Teişeba boğa üzerinde tasvir edilir ve ona kurban sunulurken de boğa tercih edilmiştir³⁶. Frigler'de ise boğa Ana Tanrıçaya (Kybele) kurban edilmekteydi. Kurban edilen boğaların kanları tapınak yakınlarındaki açılan kuyulara biriktirilirdi³⁷. Ana Tanrıçanın eşi Attis bir bahar tanrısıydı ve yağışla birlikte gelmekteydi. Bu Fırtına Tanrısının alışkanlıkları

³¹ Fitnat Şimşek, "Eskiçağ Toplumlarında Boğa Algısı ve İnanç", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 52, Ekim 2017, s. 596

³² Sedat Alp, *age.*, s. 12

³³ *Age*, s. 13

³⁴ Fatma Sevinç Erbaş, *Hititlerde Öteki Kurban Ve Büyü*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 94

³⁵ *Age*, s. 94

³⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 1999, s. 174-175

³⁷ Fatma Birecikli, *Ana Hatlarıyla Friglerde Din*, Akademik Bakış Dergisi, C.IV, S. 7, Kış, 2010, s. 222

Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler

arasında bir durumdur. Attis'in de temsilinin boğa olması muhtemeldir³⁸. Bunun yanında Frigler Zeus'a da tapmaktaydılar. Bunların yanında efsanevi kralları Midas'ın boğa kanı içerek ölmesi dikkat çekicidir. Lidyalıların dini anlayışı Friglerin dinlerine benzeşmekle birlikte boğa için fark yaratacak bir ayrıntıya ulaşamamaktadır.

Toroslarda kurulmuş bir Geç Hitit Devleti olan Que Konfederasyonu'nun tarihi kalıntıları bugün Karatepe Açık Hava Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Kral Azatiwatas tarafından imar edilen antik kent Geç Hitit sanatı ve kültürünün en güzel örneklerine ev sahipliği yapmaktadır³⁹. Kral Azatiwatas bir devrim yaparak ülkesinin adını Azatiwataya olarak değiştirmiştir. Burada Fenikece ve Luvice çift dilli bir kitabe yazdırmıştır. Kitabesinde Fırtına Tanrısına hizmetkâr olduğundan bahsetmiş ve ona her yıl boğa kurban edilmesini emretmiştir⁴⁰. Azatiwatas, Fırtına Tanrısının Tarhunza'nın (Fenikece Baal) iki boğa tarafından çekilen bir görüntüye sahip kaidenin üzerinde heykelini yaptırarak ve dik bir vaziyette yerleşik konumlandırmıştır. Karatepe antik kentinin boğa kültü için önemi bu kadarla sınırlı değildir. Buradaki kabartma *insitu* yapılarında birçok canlı tasvirleri vardır (Resim: 7). Bu tasvirlerde doğaüstü canlılar, kralın yemek sahnesi boğa kurban edilme sahnesi gibi çeşitli konular ele alınmıştır. Bunların yanında günlük doğal faaliyetler hayatın olağan seyrini anlatan tasvirler de görülmektedir. Doğal tasvirler içerisinde vahşi boğaların güreş sahneleri de yer almaktadır. Bu tasvirlerden iki parça mevcuttur. Biri Asur diğeri Fenike üslubuyla yapılmış kabartmanın konusu aynıdır. Çayırılar üzerindeki iki boğa güreşir vaziyettedir. Boğalara dikkatli bakılınca kurban sahnesindeki boğadan farklı betimlenmiştir. Bu güreşen boğaların boynuzları tıpkı aurochslar gibi kavisli ve görünüşleri heybetlidir. Bu tasvirleri yapan sanatçılar, o anda hali hazırda şahit oldukları doğa olaylarını da kaydettikleri açıktır. Sanatçılar, yonttukları bu kayalar üzerinde Toros Dağları civarında hala bu vahşi boğaların var olduklarını doğal yaşamlarını devam ettirdiklerini göstermişlerdir.

M.Ö. 6. asırdan itibaren Anadolu'da Pers hâkimiyeti kendini göstermektedir. Pers hâkimiyeti ile Pers kültürünün sembol ve fenomenleri de Anadolu'da görülmeye başlanmıştır. Boğa bu Pers kültüründe farklı bir rolde

³⁸ Canan Albayrak, Anadolu'da Kybele-Attis Kültü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 53

³⁹ A. Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür Ve Sanat Kitapları:56, İstanbul 1992, s. 335

⁴⁰ Halet Çambel, *Corpus Of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume II Karatepe-Aslantaş*, Walter de Gruyter, Berlin 1999, s. 65

görülmektedir. Akhamendi saraylarında aslan ile mücadele eden boğa tasvirleri ve sahneleri çok daha sonraları İnan üzerinden Anadolu'ya gelen Selçuklu sanatına dahi konu olmuştur⁴¹. Fakat bu sahnelerdeki boğa sembolü fırtına tanrısı yerine astrolojik bir ifade sunmaktadır. Eski Çağ medeniyetlerinin çoğunda pek çok vazo, mühür ve ikonografilerde takımyıldız sembolleri görülmektedir⁴². Akhamendiler Anadolu'ya gelmeden önce Babil'e gelmişlerdir. Bunun sonucunda Mitra inancı buradaki Kalde-Babil (M.Ö. 626–539) yıldız bilimiyle etkileşime geçmiştir⁴³. Dolayısıyla Akhamendiler'in Anadolu'ya hâkim olmasıyla birlikte boğa figürünü de başka bir anlamda kullanmışlardır. Aslan ile boğanın mücadelesi ve aslanın boğayı yenme sahneleri bir takvim geçişini ve mevsim değişimini ifade eder hale gelmiştir. Boğa burcundan aslan burcuna geçişle bereket artar gündüz geceye hâkim olmuş olur. Bu geçiş anı Nevruz (Yenigün) olarak kutlanılmıştır⁴⁴. Buna göre aslan gündüzü ve bereketi, boğa ise karanlık ve açlığı temsil etmektedir. Anadolu'nun yerli zihninde bereketin timsali olan boğa Pers etkisiyle aksi bir hüviyete büründürülmüştür. Bu durumun Persler'in beraberinde getirdikleri Mitra inancıyla doğrudan bir alakası vardır. Zira aslan Pers ikonografisinde Mitra'nın zoomorfik sembolüdür⁴⁵. Diğer taraftan Mitra eski Pers dilinde güneş anlamına da gelmektedir. Aslan Mitra'yı temsil etmektedir. Boğa ise geceyi temsil eder. Mitra'nın boğa öldürme sahneleri gecenin güneş tarafından aydınlatıldığı, ortadan kaldırıldığını ifade etmektedir. Mazdeizm'e göre de boğa ilk yaratılmış canlılar arasındadır. Ahura Mazda tarafından yaratılmış olup kırsal kesim ve çiftçilikle uğraşanlar için oldukça tehlikeli bir hayvandır. Mitra bir kurtarıcı olarak gelip boğayı ortadan kaldırma suretiyle yerleşik insanları kurtardığı düşünülüyordu. Bu hadise boğa kurban edilerek canlandırılıyordu. Tabiattaki birçok canlı onun kanını içiyor ruhu ise Mitra'nın sadık dostu köpeğe

⁴¹ Gönül Öney, "Anadolu Mimarisinde Boğa Kabartmaları", *Belleten*, XXXIV, 133, Ankara 1970, s.86 (83-120)

⁴² Willy Hartner, Richard Ettinghausen, "The Conquering Lion, The Life Cycle of a Symbol", *Brill*, Vol. 17, 1964 s. 161

⁴³ Hayreddin Kızıl, "Mitra'dan "Mithras'ın Sırları" Namitrazm'in Kuruluş Serüveni", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 55, 2013, s. 118

⁴⁴ Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)*, S:XIII, 1969 Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971, s. 40

⁴⁵ Adnan Diler, "Anadolu-Pers Dönemi Sanatında İkonografi: Gelenek, Gerçeklik ve Paradoks", *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 299

Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler

kalıyordu⁴⁶. Görüldüğü üzere Pers egemenliğinden sonra Anadolu'da farklı şekillerde tezahür eden Mitra inancı ile boğaya bakış açısı değişmiştir. Fakat manevi bir değer olarak, fırtına tanrısına kurban olarak sunulan boğa zamanla Mitra için de sunulan bir kurban olarak Anadolu inanç ekseninde yerini bulmuştur.

Pers hâkimiyetinden sonra Büyük İskender'in Anadolu'ya girişi ile Anadolu Grek kültürünün etkisine girmeye başlamıştır. Pers kökenli Anadolu hanedanları Helenleşmiş ve Roma dönemine kadar Anadolu'da varlık göstermişlerdir. Boğa figürü Anadolu'nun kendi muhayyilesinde bereketin timsali olmaya devam etmiştir. Fırtına Tanrısının adı değişmiş Zeus olmuştur. Yıldırımların sahibi olan Zeus önceki Fırtına Tanrıları gibi boğa ile anılmıştır. Hatırlanması gereken nokta fırtına tanrısının sadece adı değişmektedir. Gerek Selevkoslar gerekse de Roma döneminde Zeuz veya Jüpiter eski Anadolu fırtına tanrıları Şiu ve Tarhu'nun devamı niteliğindedir. Zeus Yunanistan'da baş tanrıdır. Onun Anadolu'daki versiyonları işlevleri farklılık gösterse de Homeros'ta da geçtiği gibi en yaygın sıfatı **“Şimşek Çaktıran”** ve **“Gök Gürleten”**dir. Zeus'un Helen kimliği ile Anadolu'nun yerel Fırtına Tanrısının kimliği ile birleştirildiği ve birçok Zeus epithetleri oluşturulduğu ileri sürülmektedir⁴⁷. Zeus epithetlerinin çokluğu ve bunların yerel Fırtına Tanrısı ile eşleştirildiği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi **Zeus Olbios**'tur. Bu Zeus'un saçlarının arkasında iki boğa boynuzu vardır. Kilikya bölgesinde Olba Diokaisareia'da (Uzuncaburç) bu tanrı için bir tapınma kültü ve merkezi vardır. Burada Selevkoslar'ın yerel Fırtına Tanrısı Tarhu ile Zeus Olbios'u özdeşleştirdikleri görülmektedir⁴⁸. Bu bilgiler başka bir sorunsalı doğurmaktadır. Zeus gerçekten Yunanistan kaynaklı bir Helen tanrısı mıdır yoksa Anadolu'dan Yunanistan'a taşınan Fırtına Tanrısının başka bir tezahürü müdür? Bu sorular başka bir çalışmanın konusudur.

Boğa kültünün Fırtına Tanrısı ile olan ilişkisi Anadolu'da neolitik devirden Roma dönemine kadar kendini göstermiştir. Yabancı boğa auruchs Sezar'ın da dikkatini çektiği görülmektedir. O kendi kaleme aldığı Galya Seferi Yorumları bölümünde bu hayvanlardan bahsetmektedir. Gördüğü boğalara Uri adının verildiği, şeklinin ve renginin boğaya benzediği fakat neredeyse bir fil

⁴⁶ Nuran Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Monografi Yazı Dizisi, İstanbul 2001, s.106

⁴⁷ Nuran Şahin, *age.*, s. 1

⁴⁸ Nuran Şahin, *age.*, s. 119

kadar büyük olduğunu kaydederek şöyle devam etmiştir: **“Güçleri ve hızları olağan üstü bu hayvanlar birçok yabani hayvandan daha dikkat çekicidir. Genç erkekler onları avlayarak güçlerini sınıyor, sertleşiyor ve kendilerini ispat ediyorlar”**⁴⁹. Sezar’ın Galya seferinde lejyon sembolü olarak boğa armasını kullandığı da bilinmektedir. Bu hayvanlardan etkilendiği ortadayken Sezar’ın bu boğanın avlanması sahnelerini Çatalhöyük’teki boğa avlama sahneleri gibi anlatmaktadır. Boğa gibi güçlü bir hayvanı avlayıp öldürmek bunu bir şölen havasında gerçekleştirmek toplum içinde bir nüfuz ve saygınlık kaynağı olarak kabul etmek Anadolu’da en erken devirlerden Roma’ya kadar uzanan bir anlayış olmuştur⁵⁰.

Sonuç

Bu çalışmada biyolojik, zoolojik, arkeolojik, paleontolojik, teolojik ve tarihi veriler ışığında disiplinler arası bir araştırma yapıldı. Bu sayede yabanıl boğanın Anadolu’nun neolitik ve eskiçağ dönemlerinde burada yaşıyan halkların ekonomik hayatlarına ve ruh dünyalarına ne kadar etki ettikleriyle ilgili önemli verilere ulaşıldı. Ortaya çıkan veriler ışığında Anadolu’da yaşıyan avcı toplayıcı insanın çevresiyle olan ilişkisi hayat tarzını belirlemiş ve çevreye uyum sağlarken ruh dünyasını da bu ortama göre şekillendirdiği görülmüştür. Anadolu’nun ilk sakinleri avcı toplayıcıları suyu ve yeşil alanları takip eden yabanıl boğanın ve diğer avlak hayvanlarının ardına düşüp onu en çok bulabileceği yerde ikamet etmeye başlamışlardır. Buradan çıkan sonuca göre Çatalhöyük insanı tarım için değil avcılık için burada yerleşik hayata geçmiştir.

Araştırmalarda görülmüştür ki yabani boğa (**aurochs**) yerleşik hayattan önce de Anadolu insanı için önemli bir hayat kaynağıdır. Zamanla sayıları azalan boğanın evcilleştirildiği düşünölmektedir. Artan insan nüfusu ve azalan avlak hayvan miktarı Çatalhöyük toplumunu tarıma zorlamıştır. Bu zoraki tarım devriminin akabinde evcilleştirilmiş boğa tarım için kullanılmaya başlamıştır.

Avcı toplayıcının avladığı hayvanlar sadece onun karnını doyurmamış dünyayı anlamlandırma noktasında da ona düşünme alanı açmıştır. Avcı toplayıcı doğayla rekabet yerine onu anlamaya çalışmış ve ona başka anlamlar da yüklemeye başlamıştır. Zira Anadolu’da hayatın sürekliliği yağışlara bağlıdır. Anadolu’da yağmurun sürekli değil de mevsimlere göre yağması hem

⁴⁹ Julius Caesar, The Gallic Wars, İngilizceye Çevirenler: W. A. McDevitte ve W. S. Bohn, 6. Kitap, 28. Bölüm, <http://classics.mit.edu/Caesar/gallic.6.6.html>

⁵⁰ Ian Hodder, *age*, s. 203

zaman algısını hem de varlık ve yoksunluk ikilemini daha anlaşılır kılmıştır. Büyük ihtimal şiddetli yağmurlarla, sıcaktan sığındıkları yükseltilerden ovalara inen *aurochslar* yıldırımlarla birlikte geniş düzlüklerde yayılırken Anadolu insanında garip duygular uyandırmıştır. ***Bu araştırma sonucunda yabanıl boğa veya diğer adıyla aurochs Anadolu'da yağmur ve bereketin tanrısı olan Fırtına Tanrısının habercisi olarak anıldığı bolluğu ve bereketi beraberinde getirdiği fikri bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Çatalhöyük insanına göre fırtınayı yağmuru kontrol eden güç hayvanın göçünü de kontrol etmektedir. Fırtına yağmurun, yağmur boğanın, boğa da bereketin habercisi olmuştur.***

Hatti, Hitit, Luvi ve Hurri halklarının dini tahayyüllerine bakıldığında Fırtına Tanrısı baş tanrı olarak görülmektedir. Bununla birlikte yapılan araştırmalar gösteriyor ki bu halkların Fırtına Tanrısıyla boğayı beraber anmaları derin bir bilinçaltına işaret etmektedir. ***Şimdiye kadar ki bilim dünyasının genel kanısına göre, tarım toplumları, üretim için yağmur ve tarım aracı olarak boğayı eşleştirmelerinin bir tezahürü olarak Fırtına Tanrısı ve boğayı birlikte anmaktaydı. Yapılan bu çalışmaya göre fırtına ve boğanın ilişkisi tarım devriminin öncesine kadar gittiği sonucuna varılmıştır.*** Zira yağmur avcı toplayıcı toplumlar için de bir bereket kaynağıdır. Avlak hayvanlar da suyu takip etmek zorundadır.

Bu çalışma ışığında Anadolu tarihinde boğanın kıymeti en eski devirlere kadar gittiği sonucuna ulaşılmıştır. Anadolu siyasi tarihini belirleyen devlet ve toplumlar boğaya ciddi şekilde saygı duymuşlardır. Sadece Pers istilası döneminde boğa farklı bir anlayışın fenomeni haline gelmiştir. Bunun nedeni de Perslerin Anadolu'nun yerli bir halkı olmayıp İran'dan gelmeleridir. İran coğrafyasında boğa ekinlere zarar veren bir hayvan olması hasebiyle bu hayvana iyi gözle bakılmadığı için Anadolu'ya giren Pers kültürünün medeni kalıntılarında boğa yoksulluğun sembolü olarak tasvir edilmiştir. Fakat Pers istilasından sonra Helen ve Roma kültürünün hâkimiyeti ile Fırtına Tanrıları Zeus ve Jüpiter ile ve boğa fenomeni arasındaki ilişki eski yerine oturmuştur. Zeus şimşek çaktıran fırtına tanrısıdır ve sembolü boğadır.

Ana sonuç olarak yabanıl boğanın (aurochs) dağ ve ova arasındaki hareketi Anadolu'nun avcı toplayıcı toplumunda Fırtına Tanrısı fikrinin doğmasına neden olmuş olabilir.

Göbekli Tepe'deki T biçimli taşlardaki tasvirlerden, Çatalhöyük'teki duvar resimlerine, Hititlerde Fırtına Tanrısının arabasını çeken boğalardan, Zeus

ve Jüpiter tapınaklarındaki boğa tasvirlerine kadar fırtına ile boğanın ilişkisi açık bir şekilde görölmüştür. Anadolu insanı için bu hayvanın ehemmiyeti değerlendirildiğinde ise tarım toplumu öncesinde Çatalhöyük'e yerleşen ilk avcı toplayıcıardan hatta oradan Göbekli Tepe sakinlerine kadar uzanan destansı bir hikâye karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Ajmone-Marsan, Paolo; Garcia, Jose' Fernando; Lenstra, Johannes A.; Consortium, Globaldiv, "On the Origin of Cattle: How Aurochs Became Cattle and Colonized the World", *Evolutionary Anthropology* 19, 2010, s. 148-157

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 2000

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005

Albayrak, Canan, *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 53

Alp, Sedat, *Hitit Güneşi*, Tübitak Yay., Ankara 2002

Atalay, Sonya; Hastorf, Christine A., "Food, Meals, and Daily Activities: Food Habitus at Neolithic Çatalhöyük", *American Antiquity*, Vol. 71, No. 2, *Society for American Archaeology*, April 2006, s. 283-319

Birecikli, Fatma, "Ana Hatlılarıyla Friglerde Din", *Akademik Bakış Dergisi*, C.IV, S. 7, Kış, 2010, s. 215-231

Caesar, Julius, *The Gallic Wars*, İngilizceye Çevirenler: W. A. McDevitte ve W. S. Bohn, 6. Kitap, 28. Bölüm, <http://classics.mit.edu/Caesar/gallic.6.6.html>

Diler, Adnan, "Anadolu-Pers Dönemi Sanatında İkonografi: Gelenek, Gerçeklik ve Paradoks", *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 284-305

Erbaş, Fatma Sevinç, *Hititlerde Öteki Kurban Ve Büyü*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013

Goderie, Ronald; Lenstra, Johannes A.; Upadhyay, Maulik, Crooijmans, Richard; Linnartz, Leo, "Aurochs Genetics, A Cornerstone Of European Biodiversity", *Stiching Taurus*, Nijmegen 2015, s. 1-17

Günbattı, Cahit, "Anitta", *Kayseri Ansiklopedisi*, C: 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 129-130

Hartner, Willy; Etinghausen, Richard, "The Conquering Lion, The Life Cycle Of A Symbol", *Brill*, Vol. 17, 1964 s. 161-171

Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler

Hodder, Ian, *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014

Kılıç, Yusuf, Murat Turgut, “Eski Anadolu’da Bucrania Kültü Ve Bu Kültün Günümüz Bozkır’ına Yansımaları”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu*, Isparta, 6-8 Mayıs 2016, s. 773-790

Kızıl, Hayreddin, “Mitra’dan “Mithras’ın Sırları” Namitrazim’in Kuruluş Serüveni”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 55, 2013, s. 113-136

Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınları, Bursa 2007

Öney, Gönül, “Anadolu Mimarisinde Boğa Kabartmaları”, *Belleten*, XXXIV, 133, Ankara 1970, s.83-120

Öney, Gönül, “Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, *Anadolu (Anatolia)*, S:XIII, 1969 Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971, s. 1-41

Özdoğan, Mehmet, “Göbekli Tepe’yi Anlamak”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 46/2015, s. 38-51

Savaş, Özkan Savaş, Hititler’de “Fırtına Tanrısı” İle “Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler Ve Yorumlar, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/10/2180/22624.pdf>, s. 97-127

Sevin, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 1999, s, 174-175

Schmidt, Klaus, *Göbekli Tepe-En Eski Tapınağı Yapanlar*, Çev. Rüstem Aslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014

Şahin, Nuran, *Zeus’un Anadolu Kültleri*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Monografi Yazı Dizisi, İstanbul 2001

Fitnat Şimşek, “Eskiçağ Toplumlarında Boğa Algısı ve İnancı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 52, Ekim 2017, s. 592-599

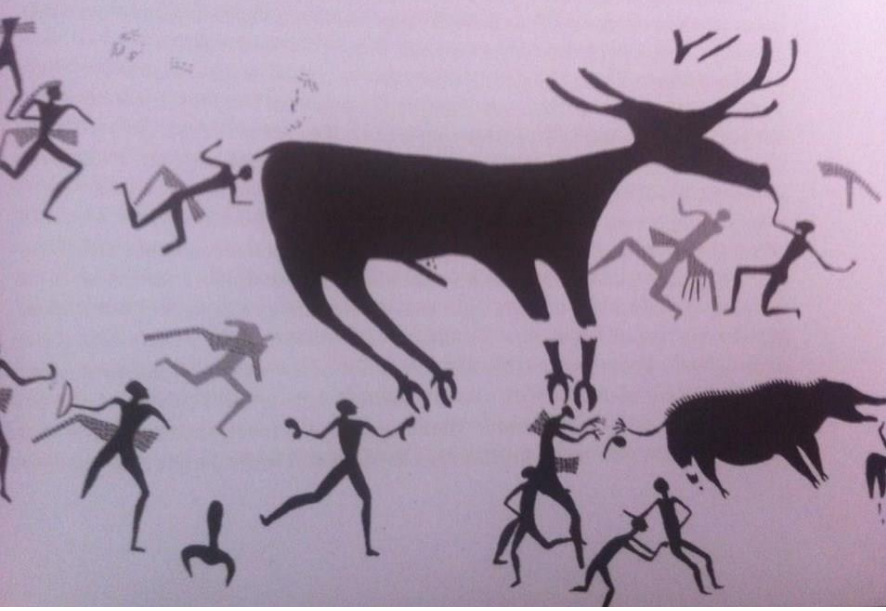
Rice, Mchael, *The Power Of The Bull*, Routledge Taylor&Francis Group, London –New York, 1998

Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu*, Kitap: 2, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003

Van Den Hou,t Theo P. J., “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi”, *Hititler-Bir Anadolu İmparatorluğu*, Editörler: Meltem Doğan Alparslan-Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 22-44

Vuure, Cıs Van, *Retracing The Aurochs*, Pensoft, Sofia-Moskow, 2005

Ekler

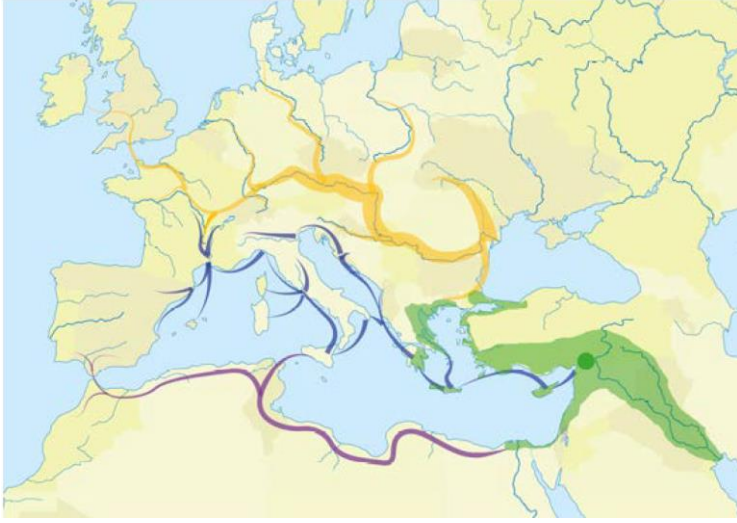

Resim: 1 (Ian Hodder, Çatalhöyük, s.197)

Resim: 2 (Ronald Goderie, Johannes A. Lenstra, Maulik Upadhyay, Richard Crooijmans, Leo Linnartz, Aurochs Genetics, A Cornerstone Of European Biodiversity)

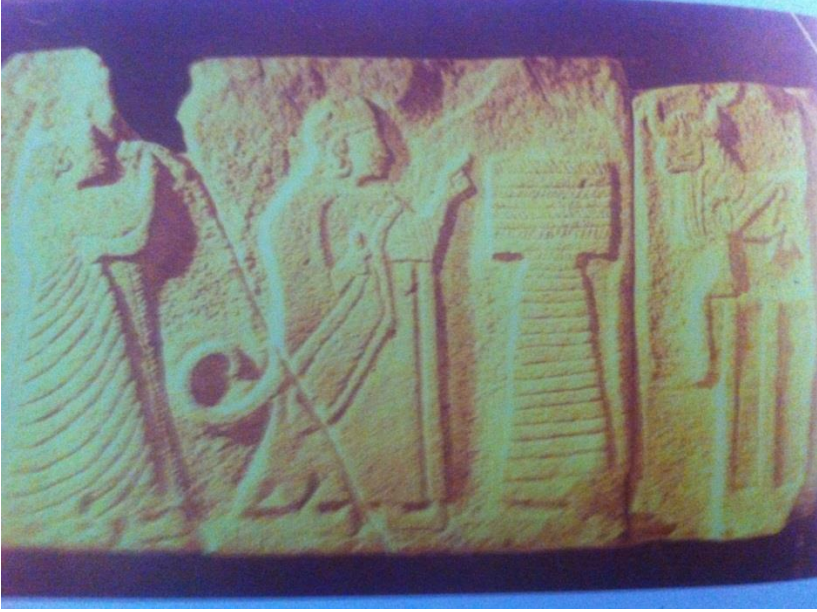
Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler

Resim: 3 (Ronald Goderie, Johannes A. Lenstra, Maulik Upadhyay, Richard Crooijmans, Leo Linnartz, Aurochs Genetics, A Cornerstone Of European Biodiversity)

Resim: 4 (Ronald Goderie, Johannes A. Lenstra, Maulik Upadhyay, Richard Crooijmans, Leo Linnartz, Aurochs Genetics, A Cornerstone Of European Biodiversity)

Resim: 5 (Sedat Alp, Hitit Güneşi)

Resim: 6 (Sedat Alp, Hitit Güneşi)

Neolitik Dönem ve Eskiçağ Anadolu'sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrı İlişkisinin
Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler

Resim:7 Karatepe Boğaları (Erdal Yazıcı, Yontuların Dili)